

מאת יהודה בן-צור

מבצעי 'שלל' – סיכול רכש ערבי במלחמת העצמאות

'שלל 1 – מארב בין איי הדודקנז'

'שלל 2' – טיבוע הספינה 'לינו'

'שלל 3' – השתלטות על הספינה 'ארג'ירו' – מבצע 'השודד'

'רכש' הינו מושג המבטא השגת אמל"ח בכול צורה ודרך.

סיכול 'רכש' אויב הינו הצד השני של המטבע

ואילו ההשתלטות עליו, משמעותה - זכייה בכול 'הקופה'

הקדמה

חודש מרץ 1948 היה הקשה ביותר מאז תחילת הלחימה, שכפו הפלסטינים על הישוב היהודי בעקבות החלטת 'כ"ט בנובמבר' 1948 ולא בכדי, זכה בפי כמה מההיסטוריונים שחקרו את מלחמת העצמאות לכינוי 'משבר מרץ'. די אם נזכיר את המצור על ירושלים, כשלוש שתי השיירות לגוש עציון וליחיעם ואת 'הרעב לכלים' שהגיע לשיאו בסוף חודש זה. על רקע זה, ניתן להבין את המאמצים שהוקדשו לסיכול פעילות הרכש של הערבים בכול מחיר. במהלך החודש הגיעו ליוגוסלביה שני משלוחי נשק צ'כי, שנמכרו לצדדים הלוחמים בארץ ישראל והוטענו על ספינות איטלקיות בשני נמלים שונים. המשלוח הראשון היה המשלוח 'היהודי' שכלל 4,500 רובים ו-200 מקלעים. הוא יצא לדרכו ב-21 במרץ בספינה 'נורה' מהנמל הדרומי שיבניק והגיע למעגן ת"א ב-1 באפריל 1948 ואילו המשלוח 'הערבי', שכלל 8,000 רובים יצא ב-31 במרץ בספינה 'לינו' מהנמל הצפוני רייקה-פיומה בדרכו לנמל בירות והגיע כעבור... חמישה חודשים לנמל חיפה!!!

בתחילת ינואר 1948, השלים 'אתי' - כינויו של אהוד אבריאלי - מבכירי 'המוסד לעליה ב', שהועבר ע"י ב-ג למערכת הרכש, את עסקת הרכש הראשונה הנ"ל. ב-26.1 הוא דווח על כך אישית לב-ג: "מחר מעבירים [את המשלוח בשייט בדנובה לעבר יוגוסלביה - רעיון שהועלה ע"י אבריאלי]. בעוד חודש [בסוף פבר] זה יגיע הנה [ארצה]". בסופו של דבר, המשלוח יצא מצ'כיה כעבור חודש והגיע ארצה רק כעבור חודש נוסף, ב-1 באפריל 1948. לדו"ח הנ"ל הוא הוסיף: "הסורים קנו (כך סיפר לו ראש המשלחת הסורית) 10,000 רובים, 500 מכונות [מקלעים]... 1,000 [אקדחי] פרבלום... זה עולה 2,5 מיליון \$, אך לא שילמו (מחוסר דולרים)... החוזה הופר והצ'כים מוכנים לתת לנו הסחורה. מסריק [יאן, שר החוץ, בנו של נשיא צ'כוסלובקיה בתום מלה"ע הראשונה וידיד הציונות] הבטיח, שאם אנו נקנה זאת - הם לא ימכרו לערבים... "וככול שתיקחו יותר - יקבלו הערבים פחות".

לאחר ההפיכה הקומוניסטית בפברואר 1948 - שבסופה, ב-10 במרץ, "מצא" מסריק את מותו - הצ'כים לא עמדו בהבטחתם ומכרו גם לערבים, ש"הסתפקו" ב-8,000 רובים שהיו מיועדים ל'ועד הערבי העליון' ול'כוח ההצלה' הפלסטיני בראשותו של קאוקג'י הפרו-סורי. הממשלה הסורית שימשה בעסקה זו כסות עוקפת אמברגו.

ב-19 בפברואר 1948 דווח מוניה מרדור, מרכז הרכש באיטליה, לב-ג: "היוגוסלבים מסרבים להעביר הסחורה (אומרים שגם לערבים לא מרשים)". נחמה פורתא, מה גם שלדברי שייקה דן, נציג 'המוסד לעליה ב' ביוגוסלביה: "הקו הכללי כלפינו היה אוהד, אולם כשהצענו להם [לאפשר] העברת נשק [דרך יוגוסלביה] הדבר נראה להם בתחילה מסובך. הם חששו שיאשימו אותם ב'קומוניפורם' בעסקי נשק עם המערב... [ורק] לבסוף הם שוכנעו...". קרוב לוודאי, שהסכמת היוגוסלבים למעבר המשלוחים בשטחם השתתה עד לקבלת הסכמת ברה"מ או עד שהיוגוסלבים נוכחו לדעת שהיא אינה מתנגדת ויתכן והיא ניתנה רק לאחר שהובטחה מכירת נשק גם לערבים. ואכן במהלך חודש פברואר 1948, רכשו הערבים "רק" 8,000¹ רובים.

¹ בכמה פרסומים מספר הרובים נע בין 6.000 ל-10.000 רובים ומאות מקלעים.

עמדת ברה"מ – שכזכור הצביעה Yes בהחלטת 'כ"ט בנובמבר' - ביחס למכירת נשק לשני הצדדים לא הייתה ברורה, כעולה מתשובת גרומיקו לשרת בפברואר 1948 בניו-יורק: "משה... סיפר לו על [מכירת] הנשק מצ'כיה לערבים במצרים. גרומיקו הצטער על כך". האומנם? הצ'כים, שכלכלתם הייתה "על הפנים", נזקקו למטבע זר (\$). לימים טען שיי'קה דן, שהצ'כים מכרו את הנשק "לא בשל פנינו היפות", אלא בשל "רשרושי ה-\$"; מאידך, גם לאחר ההפיכה הקומוניסטית אהדת 'הרחוב הצ'כי' הייתה נתונה לצד היהודי² וממדי הרכש הלכו וגברו על אף שינוי המשטר. עובדה זו מחזקת את הטענה שהנשק נמכר ליהודים וגם... לערבים, בראש וראשונה, בשל "רשרושי ה-\$" ואם 'בהזדמנות זו' ניתן לפגוע גם ב'אימפריאליזם המערבי', מה טוב. ממסמכי משרד החוץ הסובייטי שהותרו לפרסום רק בשנים האחרונות מתגלה תמונה שונה לחלוטין של העמדה הסובייטית ב-1948 לפיה, ברה"מ, על דעתו של סטלין, עודדה את גרורותיה, צ'כיה ויוגוסלביה, למכור נשק ליהודים ולמנוע אותו מהערבים, מסיבות פוליטיות³.

ב-22 בפברואר 1948, יום לאחר צאת המשלוח 'היהודי' מצ'כיה בנתיב הדנובה לעבר יוגוסלביה, קיבל ב-ג דווח באמצעות 'יד שלישית', דן בן-אמוץ, שחזר מפאריס: "הקניה הראשונה יצאה אתמול מצ'כיה בדונאו [בדוברות] ותגיע אחרי ארבעה ימים ליוגוסלביה [למעגן-תחנת הרכבת בעיר ווקובר], משם תלך ששה ימים ברכבת ותגיע לים [ב-2.3 לנמל המוצא שיבניק]. רק אחר-כך יצא המשלוח הערבי". בשלב זה, הידיעה על 'משלוח ערבי' צפוי, נרשמה ע"י ב-ג ביומנו. אין בידנו כל הוכחה שבעקבות המידע ניתנה הנחיה כלשהי אם וכיצד לטפל בעניין.

בסיום 'פרשת הפאנים' בינואר 1948, החליט שאול אביגור לסיים את תפקידו כראש 'המוסד לעלייה ב'. בשובו ארצה החליט ב-ג למנותו למושל הנגב. שאול, שלא שש לתפקיד, הסכים לקבל על עצמו את 'דין התנועה' ואף החל "בהכנות מעשיות לתפקיד... חרף העובדה שלא החזיק בתפקיד רשמי הוסיף שאול ליהנות מאמונו של ב-ג... ששיתף אותו... בדיוני הצמרת הביטחונית"⁴. ב-20.3 השתתף שאול בפגישת הצמרת בה דווחה גולדה מאיר, שחזרה ממסע התרמות מוצלח בארה"ב, על כישלון תכנית רכש גרנדיוזית שב-ג תלה בה תקוות גדולות. דו"ח זה וכן האיחור המתמשך בהגעת 'נורה', ספינת הרכש הראשונה, הביאו את ב-ג למנות את שאול בו במקום כמרכז הרכש באירופה. שבוע לאחר מכן התברר שהיה זה מינוי משמעותי ביותר בכול הקשור לסיכול פעילות הרכש הערבי באירופה.

מודע למצב הביטחוני הקשה בארץ, הגיע שאול ב-25 במרץ 1948 לז'נבה וקבע בה את מטה הרכש. למחרת היום דווח לו אבריאל מפראג: "המשלוח השני [המשלוח הראשון היה כבר בדרכו ארצה] יכול לצאת מ'עפרי' [צ'כיה]... מציעים לנו... הצעות נוספות ואם נקבלן – נחבל בניסיונות הרכישה של אויבינו...". האומנם? ממש באותו יום הגיע ליוגוסלביה משלוח נשק נוסף, שעד מהרה התברר כמיועד... לערבים. על אף המידע המוקדם בדבר 'המשלוח הערבי' הצפוי לצאת לאחר 'המשלוח היהודי' ודברי אבריאל כי: "ידענו היכן הם [פעילי הרכש הערבי] כול רגע, מפי היוגוסלבים והצ'כים", הידיעה בדבר הגעת המשלוח ליוגוסלביה נודעה לשיי'קה דן באקראי.

בשובו לבלגרד כמה ימים לאחר הפלגת 'נורה' [שיצאה לדרכה ב-21 במרץ 1948] הופיע בבית מלוננו קצין שרות הביטחון היוגוסלבי: "שבא בדחיפות כדי לבשר לי שנתקבל טרנספורט חדש וגדול של נשק...". לדברי שיי'קה, הוא ידע שאין מדובר במשלוח נוסף שלנו, אך ליתר ביטחון וסקרנות מודיעינית, הוא טלפן מיד לאבריאל בפראג "ואכן למחרת אהוד הודיע לי שזה נשק ערבי. החלטתי לגלות לידידים [בשרות הביטחון היוגוסלבי] במה המדובר ובקשתי מהם שלא יתנו לנשק הערבי לעזוב את יוגוסלביה. הם הבטיחו שיעזרו לנו, אבל רמזו שהצ'כים הזהירו אותם, שאם הם יגרמו להם קשיים – הם יחזירו להם מידה כנגד מידה.

² מניסיוני האישי בביקורי בצ'כיה בחודשי 9/47, ו-6/48. י. ב.צ.

³ 'ידיעות אחרונות' 16.11.07, 'החבר סטלין' מאת ראול טייטלבוים.

⁴ אריה בועז, 'עלום ונוכח בכל', הוצ' משה"ב 2001, עמ' 225-6. 'יומן המלחמה', עמ' 187.

נפגשתי עם [הידיד] סגנו של רנקביץ [האישיות השלישית בהיררכית השלטון היוגוסלבי] והצעתי לו שלוש אפשרויות: א. שיאשרו לנו להיכנס [לנמל רייקה] בספינה שלנו וב"טעות" לקחת את הנשק ואנו נשלם עבורו ליוגוסלבים. ב. שנטיל פצצת שעון באוניה. ג. שלפחות ימסרו לנו את כל הפרטים הידועים להם. היוגוסלבים לא רצו לנתק את הקשר הכלכלי... עם צ'כיה ואף קיוו... עדיין לקשר פוליטי [עם 'הגוש המזרחי'. הקרע הסופי טיטו-סטלין התרחש במהלך יוני 1948]... את האפשרות השלישית קבלו ואף בצעו אותה בלב ונפש. עליתי על 'לינו' [ספינה איטלקית שנחכרה ע"י הערבים להובלת הנשק] וקבלתי אינפורמציה... שעל יסודה תוכננה הפעולה באיטליה".

אבריאלי, שכאמור היה מודע לפעילות הרכש הערבית בצ'כיה ועד לבואו של שאול היה מדווח ישירות לב-ג, טלפן ב- 28 במרץ 1948 לשאול ודווח לו כי ספינה עם נשק צ'כי המיועד לערבים יצאה מיוגוסלביה לנמל בירות:

3) (3/31) ז' 1626 אבנוני ולא גורמ (פולין)
 אג'ס מח'ת 1948.

שאול - "שעם שובו לאירופה [כמרכז הרכש], נוצרה [בתוקף אישיותו] הרשות העליונה שהיוותה גורם קובע ומאזן, מכריע ופוסק לגבי כל רשויות 'ההגנה' (רכש, 'הבריחה', 'עליה ב' ועוד)... - החליט מייד למנוע את הגעת הנשק לידי הערבים ב"כל מחיר", לרבות בכוח. הדו"ח הנ"ל היה 'הסיפתח' לפעילותו של שאול כמרכז הרכש באירופה. עוד באותו יום הוא זימן אליו את אבריאלי: "לקבל הוראות בעניין [דרכי] הפעולה נגד המשלוח הישמעאלי מ'יורם' ובמקביל העביר את המידע המדאיג ארצה והטיל על שלוחת 'המוסד' באיטליה את המשימה לתפוס את 'לינו' ואם אפשר גם... להטביעה.

בד בבד תמך שאול גם בפעילות "בדרכי נועם". כאמור, בערוץ היוגוסלבי ניסה שייקה לשכנע "שיאפשרו לנו להיכנס [לנמל] בספינה שלנו וב"טעות" לקחת את הנשק". בערוץ הצ'כי ניסה אבריאלי לשכנע את הצ'כים ש... ימכרו לו את המטען 'הערבי' והוא דווח על כך ישירות ל'הלל' (כינוי של ישראל גלילי, רמ"א 'ההגנה'). בינתיים, כאמור, התברר ש'לינו', שעזבה ב- 28.3 את נמל רייקה, נצטוותה ע"י היוגוסלבים לחזור לנמל. בשלב זה דווח אבריאלי גם לשאול: "פליקס [דורון, יד ימינו של אבריאלי בפראג] התחיל לטפל שימכרו לנו הסחורה. היום, שהעפריים [הצ'כים] מתרשמים מזה ש'יורם' [היוגוסלבים] החזיר [את 'לינו' לנמל] - אולי ימכרו לנו... הכלי כבר חזר לר. [לנמל רייקה] הדבר ברור... יתכן שידע [נוסף] מחר".

ב-29.3 דווח שאול ל'דניאלה', 'אסף' ו'בן' (כינויי עדה סרני, הממונה על שלוחת 'המוסד לעליה ב' באיטליה, שלום לזין סגנה ומוניה מרדור, הממונה על הרכש באיטליה): "בעניין הצעת 'אתי' [אבריאלי, בעניין רכישת המטען מהצ'כים] מסרתי דעתי החיובית בהנחה שמהארץ לא תגיע התנגדות...". למחרת היום דווח שאול ארצה כי הוא: "עין בתזכיר של 'אתי' ל'הלל'. נתברר סופית שהכלי שהעמיס סחורה עבור הישמעאליים הוחזר על ידי אנשי 'יורם' לנמל היציאה אצל 'יורם' [רייקה, במפרץ פיומה]. לכשתהיינה ידיעות נוספות אודיע".

בינתיים חלה התפתחות מדאיגה ביותר גם בערוץ הצרפתי. ב- 30 במרץ 1948 דווח וניה הדרי⁵ לשאול: "הקבינט ב'יער פרח' [אחד מכינויי צרפת] החליט בחיוב על מכירת סחורה לישמעאליים בסך 80,000.000 ליש'. ידידינו לא נוכחו באותה ישיבה". רכישה זו הדאיגה את ראשי המערכת והם פתחו במתקפה מדינית ע"מ לסכלה. עוד באותו יום קיבל שאול דווח נוסף מפאריס: "עניין המכירה לישמעאליים הופיע בשני עיתונים שמאליים. הדרי עוד ינסה בלחץ מדיני...". לעניין זה הוזמן הכומר אלכסנדר גלסברג ארצה "והתראה עם 'אמית' ו'הלל' [כינויי ב-ג וגלילי]"⁶. במקביל, ארגון 'ההגנה' בצרפת נרתם לפעילות הסיכול בסיוע ימאי הפל"ם, מושיק נחשון.

⁵ וניה הדרי-פומרנץ, היה יד ימינו של שאול מאירוב-אביגור בהיותו ראש 'המוסד לעליה ב' בשנת 1947.
⁶ 'הכומר', אלכסנדר גלסברג, יהודי מומר שסייע רבות למפעל ההעפלה. ב-2002 הוכר (לאחר מותו) ע"י יד ושם כ'חסידי אומות העולם'.

בפגישה שנערכה ב-26.3 דווח 'הכומר' לב-ג כי: "...הממשלה [הצרפתית] מכרה לסוריה הרבה נשק, אולי ב-150 מיליון פרנק. הדבר נודע לבלומל ו[מוריס] פישר. ידבר עם [ליאון] בלום ו[ז'יל] מוק לעכב... הובלה [של הנשק] באוניה... שתפליג ממרסיי בעוד ימים אחדים. הוא מחייב פעולה..."⁷.

ניסיון נוסף נעשה גם בערוץ איטלקי. שאול הטיל: "על 'ברג' [פינו] גינזברג, גזבר 'המוסד' והרכש במטה בז'נבה] למסור ל'פרננד' [חנן גייסמר, פעיל 'המוסד' שהתמחה בעסקי ספנות] לחדש המו"מ עם בעל 'הישמעאלית' [הספינה 'לינו'] שיסתלק מהעניין". כנראה שהכוונה הייתה להגיש לו "הצעה שאי-אפשר לסרב לה". כשהתברר ב-31.3 ש'לינו' יצאה שנית בדרכה לנמל בירות, הפכו כל ההצעות הנ"ל לבלתי-רלבנטיות, לרבות ההצעה לשחד את בעל 'הישמעאלית' וזאת מאחר ובספינה לא היה אמצעי קשר. שאול סיכם ניסיון זה בשיחה עם אבריאלי: "פעולתו של חנן – איפוא – אינה אקטואלית".

לפיכך, נאמן להחלטתו למנוע את הגעת הנשק לידי הערבים "בכול מחיר", הורה שאול להתרכז בערוץ השימוש בכוח ובכך נסללה הדרך למבצע תלת-שלבי מתגלגל, שנמשך כ-5 חודשים מסוף מרץ עד סוף אוגוסט 1948, שמבצעיו היו בעיקר חברי הפלי"ם:

- 'שלל - 1' – מארב ימי לספינה 'לינו' באזור הדודקאנז בתחילת אפריל 1948.

- 'שלל - 2' – הטבעת הספינה 'לינו' בנמל בארי ב-10 לאפריל 1948.

- 'שלל - 3' ('השודד') – השתלטות על הספינה 'ארג'רו' ב-21 לאוגוסט 1948.

רק לאחר שהורה על שימוש בכוח, "התפנה" שאול לבקש מב-ג: "רשות עקרונית למעשי ח' - סמכות בעניין 'חנה' [הכוונה לסמכות להשתמש בכוח, לרבות חבלה] ועד שאקבל הודעה אבצע לפי מידת היכולת". ב-5.4 נתקבלה תשובת ב-ג: "אתה מוסמך להחליט בכל מקרה שיראה צורך בח' " ⁸. בעקבות אישור זה, מוסדה לאחר הטבעת 'לינו' יחידת חבלה לסיכול פעילות הרכש הערבי באירופה, שהתבססה בעיקר על חבלני הפלמ"ח-פלי"ם).

פקודת שאול לסכל את פעולת הרכש הערבי "הונחתה" במקביל ב-28 במרץ 1948, הן על מטה הגדוד ה-4 של הפלמ"ח, שהפלי"ם הווה את הזרוע הימית שלו והן על שלוחת 'המוסד לעלייה ב' באיטליה. כאמור, באותה עת הצליח שייקה לעלות "על 'לינו' [ולדבריו] "קבלתי אינפורמציה מלאה שעל יסודה תוכננה הפעולה באיטליה...". המידע שהוא העביר היה כללי ומועט: "ספינת-מנוע בשם 'לינו' בת כ-400 טון, מניפה דגל איטלקי ועליה חבר עובדים איטלקי בן 8 אנשים יצאה ב-27 במרץ מנמל רייקה [פיומה] ביוגוסלביה והיא טעונה נשק ותחמושת שנועד לפריקה בנמל בירות". ב-30.3 דווח אבריאלי לשאול כי: " 'יורם' [היוגוסלבים] נתן הוראה לישמעאלית לחזור לנמל היציאה. הכלי כבר חזר לר. [רייקה] ". לאחר מכן השלים שייקה תיאור של תצורת הספינה: "לה שני תרנים. צבע העץ – כהה (הכלי מעץ)...". שאול העביר את הדו"ח ארצה: "...נתברר סופית שהכלי שהעמיס סחורה עבור הישמעאלים הוחזר על ידי אנשי 'יורם' לנמל היציאה אצל 'יורם'. לכשתהיינה ידיעות נוספות אודיע".

למחרת, ב-31.3, דווח שייקה לשאול: "שהכלי עם הסחורה לישמעאלים יצא הבוקר Lino. 'הסמרטוט' [דגל הספינה] 'בנימיני' [איטלקי]. נוסע 6 מיל לשעה. יש בו 7 עובדים. רב החובל Vilzolo Pietro. במזג אוויר טוב נוסעים דרך Otrantische Tier בדרך לקפריסין. במזג אוויר רע מכוונים דרך Capo Copiento וכן במקרה של קלקול במכונית. המגמה – בירות...". מידע חשוב, אך כללי ביותר לתכנון מארב, אם 'לינו' תצליח לצאת מהים האדריאטי בשלום.

⁷ 'יומן המלחמה', עמ' 321. אנדרה בלומל, מזכירו של ראש הממשלה, ליאון בלום. מוריס פישר – לימים שגריר ישראל בצרפת.

⁸ 'יומן המלחמה' עמ' 341.